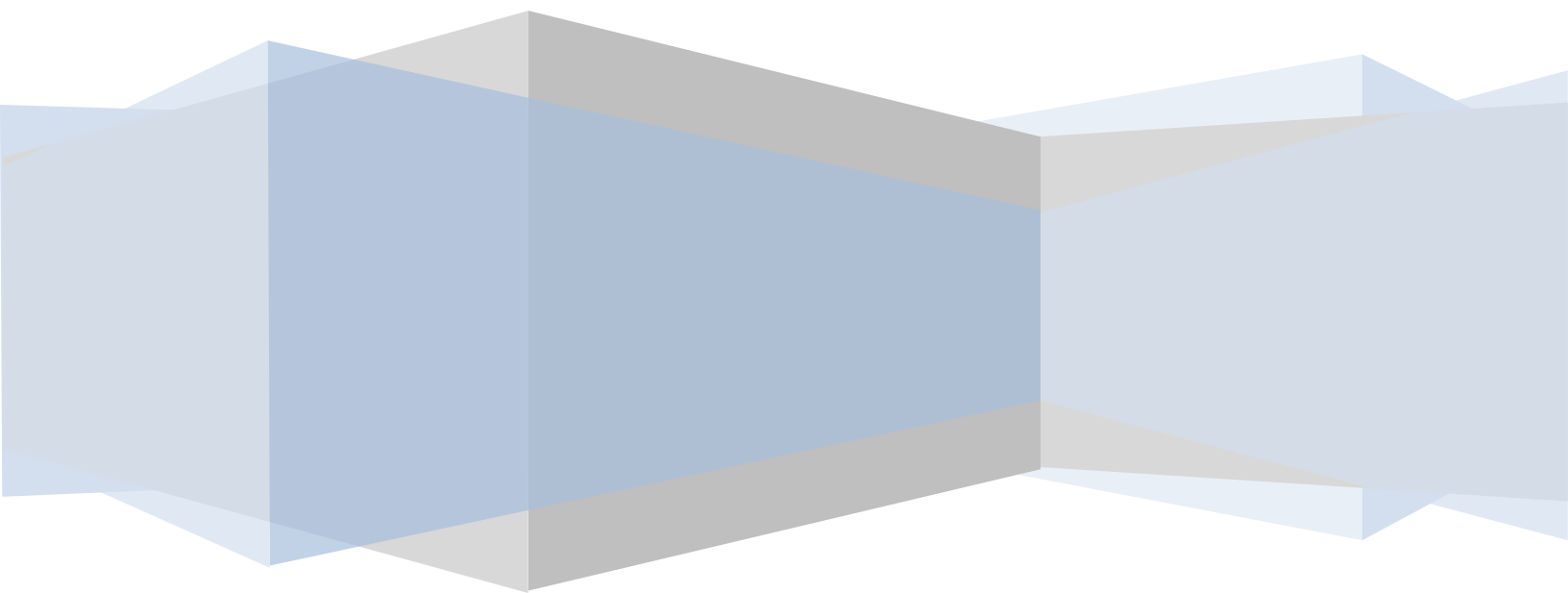

**SVEUČILIŠTE J. J. STROSSMAYERA U OSIJEKU
KATOLIČKI BOGOSLOVNI FAKULTET U ĐAKOVU**

TEODICEJA

Nacrt predavanja za privatnu uporabu studentica i studenata KBF-a u Đakovu

Doc. dr. sc. Šimo Šokčević

SADRŽAJ

OPĆI PREGLED KOLEGIJA I ISHODI UČENJA	2
UVOD.....	4
I. OPSTOJNOST ILI POSTOJANJE OSOBNOG BOGA (DE DEI EXISTENTIA)	5
II. O BOŽJOJ BÎTI (DE ESSENTIA DEI).....	7
III. O VANJSKOM BOŽJEM DJELOVANJU (DE OPERATIONE DEI AD EXTRA).....	8
MALI RJEČNIK FILOZOFSKIH POJMOVA	10
LITERATURA	14

OPĆI PREGLED KOLEGIJA I ISHODI UČENJA

- Naziv „teodiceja” (grč. Θεός - Bog i δικη – pravednost) koji znači opravdanje Boga uvodi Leibniz (1646.-1716.) svojim djelom *Teodicejski ogled o Božjoj dobroti, ljudskoj slobodi i podrijetlu zla* (1710.). Pojam „teodiceja” u širem smislu ukazuje na filozofijsku spoznaju postojanja, naravi i djelovanja Božjeg („theologia naturalis”, naravna teologija, filozofijska teologija, filozofija o Bogu) i taj je naziv uobičajen u filozofiji i teologiji katoličkih učilišta od XVIII. stoljeća te nadalje. U užem pak smislu taj naziv kazuje ono misaono nastojanje koje ide za tim da opravda Božju dobrotu, pravednost i svemoć sučelice zlu i patnji u stvorenju i povijesti i kao takva teodiceja u užem smislu spada u krug tema o Božjem djelovanju ili odnosu Boga i svijeta.
- U sklopu ovog kolegija bavimo se tradicionalnim dijelovima „školske” teodiceje koji obuhvaćaju pitanje Božjeg postojanja, Božje biti ili naravi te pitanje odnosa Boga i svijeta, odnosno aspekt Božjeg djelovanja. Pritom analiziramo i suvremene diskusije o tim pitanjima te zahvaćamo i u sfere filozofije religije. U prikupljanju građe i pripremi materijala referirali smo se na klasičnu i suvremenu, referentnu literaturu, te na vlastita promišljanjima o određenim temama.
- Nakon odslušanih predavanja, diskusija, samostalnog rada te izvršenih obveza, studenti će biti u mogućnosti:
 - raspravljati o povijesnoj interakciji između filozofskih (npr. platonizma) i religijskih tradicija (judaizma i kršćanstva).
 - sustavno, razumski pristupati pitanjima o Bogu: njegovom postojanju, njegovoj naravi i njegovom djelovanju u svijetu.
 - uvidjeti vrijednost tradicionalne „školske” teodiceje kojoj je elementarno to da ukazuje i podsjeća na patnju kao posljedicu ljudske grješne slobode.
 - objasniti klasične argumente za Božje postojanje i uvažavajući prigovore kritički se osvrnuti na iste, imajući na umu da argumenti jamče racionalnost govora o Bogu i time ga utemeljuju.
 - sintetizirati ateističke prigovore usmjerene k tradicionalnoj teodiceji, koja razlikovanjem između Božjeg direktnog „htijenja” i „pripuštanja” ne uspijeva

odgovoriti na pitanje: nije li „dobri i svemogući” Bog olako „prepustio” milijune nevinih ljudi na milost i nemilost krvavog slobodnog „orgijanja“ totalitarnih umova i sustava?

- ukazati i na ozbiljne probleme ateističkih postavki koje eliminirajući postupke opravdanja Boga, ozbiljno dovode u pitanje moralnost i smislenost života općenito.
- afirmirati temeljnu smislenost svijeta pa i shvatljivost ljudske patnje polazeći od umom (i Objavom) zajamčene „razumnosti” Božje, a time i razumske shvatljivosti i etičnosti njegova djelovanja u svijetu.
- posvijestiti sebi da se u oblikovanju odgovora na teodicejska pitanja susrećemo s nedostatnošću svih teodicejskih pokušaja (pa i same vjere) gdje se onda opetovano, iznova otvara prostor teozolozima i filozofima da, uvažavajući prijašnje pokušaje, promišljaju o novim, pluralnim teodicejskim modelima koji će biti primjereni suvremenoj kulturi i njezinoj percepciji problema ljudske patnje.

U ovom nacrtu predavanja donosimo naslove tematskih cjelina, opseg (znanstvenu širinu u koju odlazimo) i teme predavanja u sklopu 60 nastavnih sati predavanja. Na kraju svake cjeline donosimo i pitanja za diskusiju i promišljanje koja se iz opsega zahvaćanih tema nužno nameću. U dio nacрта su integrirana i neka od pitanja samih studenata o temama koje obrađujemo unutar predavanja.

UVOD

Opseg: Teodiceju kao pojam, prvotno treba definirati, a potom ju i adekvatno smjestiti u područje filozofskog istraživanja primarno kao traktat koji izučavamo. S obzirom da se često prigovara filozofiji da je apstraktna i da se bavi nekim temama koje su običnom čovjeku poprilično nerazumljive, teodiceja, između ostalog, ima za cilj skinuti upravo tu neutemeljenu stigmu s filozofije s obzirom da je njezin središnji problem praktičan i suvremen. Naime, tradicionalna shema koja govori o Božjem postojanju, Božjoj biti ili naravi te o odnosu Boga i svijeta stvara sinergiju nekih važnih datosti (poput vjere i razuma) koje izravno zahvaćaju u domenu filozofske teologije i filozofije religije, no i u sferu života općenito te uključuje neke važne antropološke pretpostavke. Uz duhovnost, besmrtnost i slobodu duše te supstancijalno jedinstvo duše i tijela, jedna od temeljnih pretpostavki je razumska spoznaja, točnije onaj njezin naročiti vidik pod kojim se raspravlja o Bogu (*objectum formale*), odnosno kojim se spoznaje istina, njezin smisao i opravdanje. No, osposobljenost ljudskog duha za istinu ne ovisi o tome da čovjek istinu doista može spoznati u traženoj punini. U ograničenom obliku ona je uvjet mogućnosti filozofske obrade pitanja o Bogu. Upravo takva složena, a ujedno i aktualna datost koja predstavlja veliki izazov ljudskom razumu jest i pitanje odnosa Božje opstojnosti prema patnji ljudi, osobito onih nevinih. To pitanje ujedno je i početak vjere, one vjere koja ne daje „zacementirane” i monolitne odgovore na teodicejska pitanja, već vjere koja uvijek iznova ta pitanja postavlja i pokušava dati adekvatne odgovore iščitavajući znakove vremena.

Nacrt

1. Teodiceja u užem smislu bavi se opravdanjem Božje svemoćne i premudre dobrote nasuprot zlu u svijetu, dok se teodiceju u širem smislu bavi problematikom teizma.
2. Materijalni objekt teodiceje jest Bog, a čisto naravna spoznaja je vid pod kojim raspravljamo o Bogu, odnosno formalni objekt.
3. Teodiceja kao filozofski traktat u bitnoj je povezanosti s kozmologijom, ontologijom i metafizikom.

Pitanja za raspravu i promišljanje

Kako je moguće da uz neograničeno savršeno Biće-Boga postoji i zlo? Ne ugrožava li patnja nedužnih Božja svojstva poput dobrote, pravednosti, milosrđa te u konačnici i sam pojam Boga? U čemu je glavni izazov, ali i snaga teodicejske problematike?

I. OPSTOJNOST ILI POSTOJANJE OSOBNOG BOGA (DE DEI EXISTENTIA)

Opseg: Pitanje o Bogu kao posljednjem temelju smisla ljudskog života u stvari je pitanje o tome može li konačni čovjekov duh zahvatiti ili ponazočiti beskrajnu Božju stvarnost? Budući da filozofija bitno teži prema definiciji konačnih misli, misao o Bogu predstavlja njezin ideal. Onaj koji se pita o Bogu traga za apsolutnim iskonom, za onim apsolutnim koji sve nosi te za apsolutnom budućnošću svijeta i čovjeka, u najvećoj savršenosti. Međutim već sama pojava pitanja o Bogu u konačnom čovjeku, kada ga on shvaća kao ključno pitanje, nešto je što ga pogađa kao kob i čime on ne može raspolagati. Na kraju odgovor na to pitanje ovisi o tome može li opstojnost svijeta i čovjeka od Boga prihvatiti kao dar s mogućnošću za dobro i prihvatiti s povjerenjem. Ta spoznaja može dapače relativizirati poslovičnu suprotnost između Boga filozofa i živoga Boga vjere kojom se ponekad stvaraju lažne fronte između filozofskog mišljenja i religiozne vjere. Unatoč tome držimo opravdanim pitanje o odnosu filozofskog mišljenja o Bogu prema živome Bogu vjere. Problem odnosa između tzv. Boga filozofa i živoga Boga vjere izranja već u filozofiji. S jedne strane čini se da je Bog filozofa slobodan od slučajnosti isitne u koju se jednostavno vjeruje te da nudi spoznaju koja je vjeri nadređena i nadmoćna, a s druge strane čini se da si je filozofija tu izmislila ideal kojemu nedostaje odnos prema životu i u kojem nedostaju znakovi Božje slobode. Neke znakovite obrade tog problema u povijesti filozofije, jasno ilustriraju ta pitanja. Jedna od njih je i dokazivanje Božjeg postojanja, gdje svi navedeni argumenti zapravo predstavljaju opise stvarnosti čovjeka i svijeta, koji osiguravaju racionalnost govora o Bogu (ali ne žele dokazivati Boga u strogom smislu) i time utemeljuju njegove kriterije i u konačnici pokazuju, usprkos ateizmu, kako se Božja opstojnost ne može racionalno zanijekati.

Nacrt

1. Ljudi općenito uzimaju pojam Boga kao pojam koji znači nešto nadsvjetsko, prema kojem čovjek i svijet imaju nekakve obveze kojima žele udovoljiti u religiji.
 - a. Izvanjsko i nutarnje iskustvo (religijsko iskustvo, iskustvo svetosti, divljenja, prestrašenosti i nesreće) kao objektivna zbilja navodi čovjeka da oblikuje pojam nekog nadiskustvenog i nadsvjetskog bića.
 - b. Nadsvjetsko biće označava viziju Boga filozofa koji je u uskom jedinstvu sa Bogom vjere.
2. Bog filozofa kao čisto racionalni Bog ima utemeljenje u povijesti filozofije.

- a. Grčka filozofska misao o Bogu započinje naturalističkim viđenjem božanstva koje drži sve, upravlja svime i podržava sve, no prvo sustavno promišljanje o Bogu nalazimo zapravo tek kod Ksenofana koji se suprostavlja antropomorfizmima te politeističkim koncepcijama grčkih mitova. Grčke koncepcije, poglavito srednjeg platonizma utječu i na kršćansku teologiju.
 - b. U srednjovjekovlju stvari se bitno mijenjaju s obzirom da i oni koji filozofiraju su primarno vjernici. Bitan doprinos u srednjovjekovnoj filozofiji daju i predsrednjovjekovni autori: Pseudodionizije Areopagita te Augustin.
 - c. Za razliku od srednjovjekovnog teocentričkog pogleda na stvarnost antropocentričko gledište novovjekovlja i suvremenog doba potiče humanolatriju s naglašenim sekularizmom i rastućim ateizmom. Javlja se potreba ponovnog utemeljenja ideje Boga, ali ovaj put ne više u raspravama s politeizmom kao što je to bilo u kontekstu grčke filozofije, već sa praktično življenim i filozofijski obrazloženim ateizmom.
3. Opstojnost osobnog Boga može se argumentirati na različite načine.
 - a. Kozmološki argument polazi od stvarnosti kozmosa, njegovog reda i ljepote, ali i od njegove promjenjivosti, propadljivosti i kontingencije.
 - b. Filozofijsko-povijesni argument uključuje promišljanja o Božjem odgojnom planu u povijesti, univerzalnopovijesnim vidicima i pitanju nove pravednosti.
 - c. Ontološki argument objašnjava Božju egzistenciju *a priori* tj. pomoću intuicije i razuma.
 4. Opstojnost osobnog Boga može se zaniijekati. Postoje teorijski i praktični ateizam.
 - a. Ateizam je vrlo zamršen i složen fenomen koji uvijek označava čovjekovo samopotvrđivanje nasuprot Bogu i božanskom biću.
 - b. Vrijeme u kojem živimo, velikim dijelom je obilježeno „zaboravom Boga”.

Pitanja za diskusiju i promišljanje

U čemu se sastoji Kantova kritika tradicionalnih dokaza Božje opstojnosti? Zašto uopće jest nešto, a ne radije ništa? Descartesova modifikacija kozmološkog argumenta uključuje shvaćanje egzistencije kao savršenosti, no može li se egzistencija usporediti s drugim savršenostima (kao što su dobrotu, pravednost...)? Na koji bi način Pascalova „oklada” mogla biti antagonistička prema religijskom uvjerenju? Naime, može li vjera biti jednostavno stvar izbora odgovarajuće opcije? Koji su najveći problemi suvremenog ateizma? Ako ideja da oblik bića od kojeg se veće ne može zamisliti, znači to da biće mora nužno postojati, ne mora li se to primijeniti i na najsavršeniji otok... Mora li i on nužno postojati?

II. O BOŽJOJ BÎTI (DE ESSENTIA DEI)

Opseg: Nakon što smo došli do filozofijske spoznaje Božjeg postojanja, a prije nego što dođemo do sadržajnog razjašnjenja onoga što se ispituje u pitanju o Bogu, treba se ponajprije usredotočiti na pitanje: kako možemo i trebamo govoriti o Bogu? Naime putovi spoznaje Božjeg postojanja jasno pokazuju da je Bog svakako nešto ili netko tko se ne zbraja sa svijetom i bićima u svijetu, a razmatranja o religioznom iskustvu pokazuju da je on nekako „su-iskušan” sa stvarima ovog svijeta. Prema tome, analogija se javlja kao način i postupak da se ljudskim riječima, koliko je to moguće, primjereno progovori o Bogu. Na taj nas način analogni govor o Bogu upućuje u razradu teme o Božjoj bîti ili naravi koja je u jedinstvu s Božjim svojstvima. Pripisivanje određenih svojstava Bogu nerijetko za sobom povlači i neke probleme. Zapažamo poteškoće u opisu Boga kao uzroka/stvaratelja, vječnog, sveznajućeg, svemoćnog, dobrog, transcendentnog i imanentnog.

Nacrt

1. Najoptimalniji način govora o Bogu je putem analogije.
2. Pozivajući se na logiku počela moguće nam je govoriti o nekim temeljnim svojstvima Božje naravi.
 - a. Beskonačnost se tumači u svom negativnom (slabom) obliku i pozitivnom (jakom).
 - b. S obzirom na prostor i vrijeme razlikujemo neizmjernost i vječnost.

Pitanja za diskusiju i promišljanje

Koja je razlika između primjerenih i neprimjerenih antropomorfizama? Zašto se univočan i ekvivočan govor ne mogu smatrati adekvatnim načinima govora o Bogu? Zašto je *via negationis* „duša” analogije? Koja je razlika između nužnih i nenužnih svojstava koje pridjevamo Bogu?

III. O VANJSKOM BOŽJEM DJELOVANJU (DE OPERATIONE DEI AD EXTRA)

Opseg: Ako uzmemo u obzir filozofski trokut „Bog-svijet-čovjek” i ako želimo izdvojiti jedan praktičan i vječan problem kojim se filozofija bavi i koji je vrijedan istraživanja onda je to sasvim sigurno pitanje o odnosu Božje opstojnosti prema patnji ljudi, osobito nevinih. Upravo pitanje: „Kako je moguće da uz neograničeno savršeno Biće-Boga postoji i zlo?”, pitanje je koje stoljećima mučilo intelektualni sustav svemira. „Kako to da dobri, i upravo po definiciji savršeni i milosrdni Bog, dopušta bespoštednu patnju nedužnih?” Problem možemo dodatno zaoštriti pitanjem: „Ne ugrožava li upravo ta patnja, prvo temeljna Božja svojstva poput dobrote, pravедnosti i milosrđa, a u konačnici i sam pojam Boga?” Ako ga i niječe, to je zbog toga što je nezamislivo da taj strašni problem i apsolutno dobri Bog postoje zajedno. Problematika se može zaoštriti i na način da se pitamo ne bi li bilo rješenje da na mjesto Boga postavimo nekakvu demonsku snagu? Međutim možda baš ta nemogućnost suočavanja sa problemom i predstavlja nužnost pretpostavke Božjeg postojanja (?) Naime, možda bi jedino on bio kadar razračunati se sa tim strašnim pitanjem te mu dati nekakav smisao.

Nacrt

1. Beskonačni i transcendentni Bog stvara i drži svijet u postojanju posve slobodno; zato je svijet kontingentan.
2. Tvrdnjom o Božjoj svemoći želi se izreći njegova bitna razlika („drukčijost”) od svakog i svih unutarstvjskih razloga.
3. Jedno od najsloženijih pitanja filozofijske teologije je ono o Božjem znanju o svijetu i događajima u svijetu.
 - a. Tumačenje odnosa Božjeg znanja i ljudske slobode uključuje razlikovanje između aktivnog i pasivnog znanja.
 - b. Poznatije teorije u filozofsko-teološkoj povijesti koje su nastojale razriješiti to pitanje su molinizam i banjezijanizam.
4. Pitanje prevelike, nevine i besmislene patnje nije moguće shvatiti, već samo praktično izdržati.
 - a. Problematika zla otvara pitanje uvjeta dopustivosti patnje.
 - b. Različite teorije se dotiču fenomenologije zla.
 - c. Teologija, napose eshatologija relevantno je područje u tumačenju i problematike zla.
 - d. Brojni suvremeni filozofi raspravljaju o problematici zla.
5. Teodicejsko pitanje pokazuje čudnu otpornost i nametljivost, ali i snažan filozofijsko-teologijski bonitet.

6. Pitanje o smislu ljudskog života ključno je teodicejsko pitanje koje pronalazi odgovor u posljednjem temelju smisla.

Pitanja za raspravu i promišljanje

Je li uopće moguć odnos Boga i svijeta? Može li čovjek biti dovoljan razlog za stvaranje? Što Bog zna o svijetu i kako to njegovo znanje utječe na čovjeka i njegovu slobodu? Koji su uvjeti dopustivosti patnje? Na koje se sve načine danas relativizira zlo?

MALI RJEČNIK FILOZOFSKIH POJMOVA

Agnosticism

Nauk po kojem se pitanje o onom „metafizičkom, a poglavito o opstojnosti ili biti Božjoj smatra neodlučenim.

Aporija

Bezizlaznost pri pokušaju rješenja nekog problema, kada se nude međusobno proturječni, različiti putovi, koji se pak opet dadu utemeljiti. A. kod Platona je ono što drži dah filozofskog pitanja. Za Aristotela a. je polazišna situacija koju treba razjasniti.

Apsolutan

lat. *absolutum*, samosvojan, bezgraničan, potpun, slobodan od bilo kakve ovisnosti, bezuvjetan, savršen.

Biće

grč. τὸ ὄν; lat. *ens*, ono što jest (*id quod est*): stvar, predmet, zbiljnost, individualno i konkretno biće koje konstituira stvarnost. Osnovno značenje pojma je "biti nešto", odnosno biće je sve ono čemu se na bilo koji način može pripisati da jest, ono što ima bitak kao vlastitost.

Bit

lat. *essentia*, aristotelovski izraz (τὸ τί ἦν εἶναι) kojim se označuje unutarnji princip bića, ono po čemu je bića upravo to što jest; sadržaj bića, glavni element definicije. Ukoliko je bit izrečena definicijom, dobiva naziv štovstvo (*quidditas*), to je skolastički izraz za bit materijalne stvari. *Quidditas rei materialis (sensibilis)* je ono spoznatljivo u osjetnom predmetu, ontološka oznaka materijalnog bića. Bit nije dostatna da sama formira neko biće nego pretpostavlja čin bitka. Ta dva principa u konkretnom su biću stvarno ujedinjeni, a razlikuju se metafizički. Bit i bitak se poistovjećuju samo u Bogu, u smislu da je Bog bez biti koja bi ga ograničavala.

Bitak

lat. *esse* = biti, unutarnji princip bića, ono po čemu biće opstoji, dobiva egzistenciju, ontički razlog da biće jest. Bitak konstituira prvi i najintimniji čin (zbiljnost) bića, on iznutra daje subjektu svaku perfekciju (odliku). "Sam bitak (*ipsum Esse*) jest ono što je nad svim najsavršenije: odnosi se, naime, prema svemu kao zbiljnost. Ništa, naime,

nema (svoje) ozbiljenosti osim u koliko jest: stoga sam bitak jest ozbiljenost svih stvarnosti, pa i samih odrednica (*ipsarum formarum*)" (T. Akvinski, S. th. I, 4, 1 ad 3).

Deizam

Vjera u jednog, transcendentnog i osobnog Boga koje je stvorio svijet i njegove zakonitosti, međutim nema nikakav daljnji utjecaj na događanje u svijetu.

Determinizam

Općenito, shvaćanje beziznimne zakonite određenosti stvarnosti tako da se svi slučajevi dadu objasniti iz svojih tvornih uzroka pa se tako mogu predvidjeti i budući događaji. U tom je smislu d. pretpostavka za modernu, prirodnu znanost. U osobitom smislu d. se smatra nauk da su ljudski voljni pokreti u svom ciljnom smjeru nužno predodređeni vanjskim ili nutarnjim uzrocima. Determinizam je najdosljednije proveden kod Spinoze.

Dokaz Božje opstojnosti

Provedba i rezultat misaonog tijeka kojim se na siguran način treba utemeljiti spoznaja Božje opstojnosti, a da se pritom ne poziva na nadnaravno prosvjetljenje, nego samo na put uma.

Dualizam

od grč. δύο = dva, pojam označuje svaki nauk koji dopušta dva počela koja se ne daju svesti jedan na drugi. Kod Platona: intelektualni i osjetni svijet; kod R. Descartesa: misao "res cogitans" i protegnutost "res extensa"; kod Kanta: fenomenalni i noumenalni svijet. Kant metafizičkom dualizmu suprotstavlja onaj kritički (između fenomena i stvari u sebi), dok idealisti odbacuju svaki oblik dualizma, dajući monističko tumačenje stvarnosti.

Fatalizam

Uvjerenje kako je svekoliko događanje u svijetu određeno na nuždan način: kako u prirodi tako i u povijesti ne postoji sloboda.

Fideizam

lat. fides = uzdanje, vjera, nauk ili ponašanje koje prebacuje na vjeru ili objavu ono što spada na razum i filozofiju. Prema fideistima, ne može se doći do istine bez obraćanja vjeri; apsolutiziraju ulogu vjere u spoznaji metafizičkih i religioznih istina. Fideističke tendencije su uvijek bile prisutne u teologiji, npr. Tertulijan, P. Damijani, W. Ockham, M. Luter, K. Barth...

Gnosticizam

grč. γνῶσις = znanje, učenje gnostika (v.) da se čovjek može spasiti samo ako boga spozna. Protiv gnostika istupili su crkveni apologeti (branioci) koji su zahtijevali vjerovanje bez ikakvog znanja. Najistaknutiji apologet bio je Justin pogubljen u Rimu oko god. 166.

Imanentan

lat. immanens, koji ostaje unutar određenog područja, koji je u nečemu sadržan. Opreka: transcendentan (*lat. transiens*). Po panteističkom shvaćanju (Giordano Bruno, Spinoza) Bog je imanentan svijetu (*causa immanens*), tj. ne postoji izvan njega. Po Kantu je spoznaja imanentna iskustvu, tj. ne prekoračuje granice mogućeg iskustva. Imanentna kritika prosuđuje neki misaoni sistem s obzirom na njegove vlastite pretpostavke i unutrašnju dosljednost.

Kontingencija

lat. contingentia, slučajnost, kao suprotnost nužnosti. Kontingentno je sve ono što može biti ovako ali i drugačije, tj. ne postoji unutrašnja nužnost da nešto jest ili nije. Može biti i ne biti. Može se dogodati i ne događati. Filozofija kontingencije (E. Boutroux) smatra da prirodni zakoni ne djeluju nužno, te postoje procesi koji nisu determinirani prethodnima, nego su slučajni. Izviru iz široke mogućnosti iz koje se tek nešto ostvaruje. Ovakva shvaćanja su netočno izjednačavala kontingentno i nedeterminirano. Isto se tako na osnovu stava o kontingenciji svijeta zasnivao i kozmološki dokaz o postojanju Boga.

Nihilizam

lat. nihil = ništa, filozofsko učenje da ništa zbiljski ne postoji (metafizički nihilizam) ili da se ništa ne može pouzdano spoznati (spoznajnoteorijski nihilizam ili agnosticizam); češće: tvrdnja da nema objektivnog kriterija morala (etički nihilizam) ili da nijedno društveno-političko uređenje nije bolje od drugoga te da nema takvih društvenih odnosno političkih ideala za koje bi se valjalo založiti i žrtvovati (socijalno-politički nihilizam).

Nominalizam

lat. nomen = ime, logičko učenje (u srednjem vijeku) da je pojam samo zajedničko ime za pojedinačne stvari, koje odijeljeno postoje. Jedan od najznačajnijih začetnika nominalizma bio je Roscelin (1050.-1123.), a kasniji nastavljatelj W. Occam. Nominalizam kao suprotnost srednjovjekovnom realizmu (koji je zapravo bio oblik idealizma, jer je pretpostavljao realno

postojanje ideja) bio je jedna od najznačajnijih filozofskih struja toga vremena, a ujedno preteča novovjekovnog empirizma.

Teizam

grč. θεός = bog, vjerovanje u Boga koji svijet stvara, izvan njega se nalazi i njime upravlja te predstavlja izvor i uvr cjelokupne stvarnosti.

LITERATURA

- ĆURIĆ, J., *Nema ljubavi bez boli*, u: *Obnovljeni život* 6.(1989.) str. 526.-539.
- DAVIES, B., *Uvod u filozofiju religije*, Studia Croatica, Zagreb, 1998.
- DEVČIĆ, I., *Bog i filozofija*, KS, Zagreb 2003.
- DEVČIĆ, I., *Pred Bogom blizim i dalekim*, FTI, Zagreb 1998., str. 37.-57.
- FISCHER, N., *Čovjek traži Boga. Filozofski pristup*, KS, Zagreb 2001.
- HADLER, A., *Filozofijski rječnik*, Naklada Jurčić, Zagreb, 2008.
- KOZELJ, J., *Theodicea*, Zagreb, Slušači KBF-a, Zagreb 1961.
- KÜNG, H., *Postoji li Bog?*, Naprijed, Zagreb 1987.
- KUSIĆ, A., *Teodiceja*, Split, Centralna visoka bogoslovna škola, 1968.
- KUŠAR, S., *Filozofija o Bogu. Grada i literatura za studij teodiceje*, KS, Zagreb, 2001.
- KUŠAR, S., *Odakle teodiceja?* u: A. AUGUSTIN, *O slobodi volje*, Demetra, Zagreb 1998. str. 383.-420.
- MATULIĆ, T., *Pojava i značenje novog ateizma. Je li posrijedi stvarna provokacija vjeri i teologiji?*, u: *Crkva u svijetu*, 45. (2010.), br. 4. 438.-466.
- TADIĆ, I., *O zlu u misli Sv. Tome Akvinskog*, u: *CuS* 39.(2004.), br.1, str. 6.-39.
- VUČKOVIĆ, A., *Filozofska pitanja o Bogu*, u: *BS* 76. (2006.), br. 2, str. 335.-361.
- WARD, K., *Bog-vodič za zbunjene*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2004.